

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 347.962+347.97/.99

І. С. Лісна
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри історії та теорії держави і права
Чорноморського національного університету імені Петра Могили

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ
«СУДОВА ВЛАДА» ТА «СУДОВА СИСТЕМА»

Ретроспективний аналіз походження і розвитку такого явища, як судова влада та судова система, еволюціонування теорії поділу влад не входять у предмет дослідження цієї роботи. Але перш ніж проаналізувати генезис судової реформи незалежної України, слід розглянути основні підходи до визначення поняття «судова влада», а також його співвідношення із «судовою системою».

Слід зазначити, що серед науковців відсутня єдина думка щодо визначення поняття судової влади. Так, В.Д. Бринцев розглядає судову владу через специфіку владних повноважень судових органів і форму судової діяльності і визначає судову владу як законну діяльність усіх ланок судової системи щодо забезпечення реалізації конституційного, господарського, кримінального, адміністративного та цивільного правосуддя [1, с. 25–36]. Своєю чергою В.Т. Малярєнко у Коментарі до Закону України «Про судоустрій України» 2002 р. визначив поняття судової влади як «діяльність усіх ланок судової системи, здійснюваної притаманними їм і законодавчо закріпленими засобами, по забезпеченню впливу на поведінку людини і соціальні процеси» [2, с. 8].

Протилежну думку має В.С. Шевцов, який вважає, що правосуддя в жодному разі не можна розглядати як поняття, аналогічне за своїм змістом поняттю судової влади [3, с. 186]. Подібна позиція і у В.Є. Скоморохи, який обґрунтовував неоднорідність цих двох понять [4, с. 64]. С.В. Прилуцький з цього питання стверджує, що «судова влада – не тільки правосуддя. Цією категорією охоплюється вся судова система, суддівський корпус, апарат судів, будівлі, в яких суди розміщуються, елементи організаційного і ресурсного забезпечення» [5, с. 33].

Такий «функціональний» підхід до визначення судової влади є спірним, оскільки відбувається ототожнення судової влади з правосуддям, яке є однією з декількох функцій судової влади.

Поширеним у сучасній конституційно-правовій науці є підхід до визначення сутності та змісту судової влади в контексті теорії та практики поді-

лу державної влади на три самостійні гілки: законодавчу, виконавчу та судову. Сьогодні принцип розподілу влади закладений в основу державного механізму більшості країн світу.

У цьому разі судова влада визначається через категорію «гілки державної влади», тобто насамперед підкреслюється місце судової влади в системі розподілу влад, поряд із чим вказуються особливості, що спонукають її виділяти з-поміж інших видів державної влади. Сучасні науковці визначають судову владу як самостійну й незалежну гілку державної влади, створену для вирішення на підставі закону соціальних конфліктів між державою й громадянами, самими громадянами, юридичними особами.

Поширеним є підхід, відповідно до якого судова влада ототожнюється із системою органів, які її опосередковують, тобто судовою системою. Зокрема, Г.О. Мурашин називає судову владу системою незалежних державних органів – судів, зобов'язаних від імені держави здійснювати правосуддя, вирішувати в судових засіданнях правові спори й конфлікти [6, с. 71].

Ю.О. Дмитрієв та Г.Г. Черемних визначають судову владу як публічно-правове утворення, що являє собою систему спеціальних державних і муніципальних органів, наділених передбаченими законом владними повноваженнями, які спрямовані на встановлення істини, відновлення справедливості, вирішення спорів і покарання винних, рішення яких є обов'язковими для виконання всіма особами, яких вони стосуються [7, с. 48]. Таку позицію займають і деякі українські науковці.

Варто відзначити, що такий же підхід до визначення судової влади знайшов втілення й у першому документі, що містив її визначення, а саме, в Концепції судово-правової реформи в Україні 1992 р.: «Судова влада – система незалежних судів, які в порядку, визначеному законом, здійснюють правосуддя» [8]. Проте слушною є думка К.Ф. Гуценка та М.А. Ковалева, які зазначають «...є помилковим зводити владу до суду як установи, державного органу. Владою треба вважати

не орган чи посадову особу, а те, що вони можуть і спроможні зробити. Фактично це повноваження, функція, але не її виконавець» [9, с. 261].

Дослідивши великий масив наукових тверджень, вважаємо, що найбільш повне формулювання судової влади наводиться у спільній праці українських науковців І.С. Гриценка і М.А. Погорецького. Так, під судовою владою вони розуміють «...самостійну гілку влади, яка належить судам, що утворюють єдину судову систему, єдність якої забезпечується єдиними засадами організації та діяльності судів, головними завданнями якої є вирішення на основі закону соціальних конфліктів між державою та громадянами, самими громадянами, громадянами та юридичними особами; юридичними особами між собою; контроль за конституційністю законів; захист прав громадян у їх відносинах з органами виконавчої влади та посадовими особами, контроль за додержанням прав громадян при розслідуванні злочинів та проведенні оперативно-розшукової діяльності, встановлення найбільш значущих юридичних фактів» [10, с. 27].

Вагоме значення має також поняття «судова система». Прийнято вважати, що організаційно судова влада втілюється у судовій системі. Однак на законодавчому рівні та у доктрині єдиного розуміння поняття «судова система» немає, попри те, що воно там активно вживається. Єдине визначення судової системи під час проведення судової реформи має неабияке значення, оскільки використання цього терміну наражає на небезпеку його неоднозначного розуміння, що своєю чергою може призвести до неправильного застосування на практиці. І як наслідок, проведена судова реформа буде неефективною.

Є такі погляди науковців, відповідно до яких судову систему слід розуміти переважно як сукупність судових органів держави. Так, на думку І.С. Туркіної, судова система розглядається як зумовлена Конституцією й законами сукупність судів, організованих на демократичних принципах з урахуванням національно-державного й адміністративно-територіального устрою держави [11, с. 67]. Аналогічну думку має В.І. Назаров.

М.А. Фоміна пропонує вживати термін «судова система» як історично виниклий в радянській час та притаманний тоталітарному режиму, що втратив свою актуальність та еволюціонував у більш широке поняття – «судоустрій». Оскільки з впровадженням командно-адміністративного ладу залучено до наукового обігу поняття «система», саме тоталітарній формі правління притаманне вживання терміну «судова система» у значенні ієрархічного механізму, частини великої державної машини, яка не дбає про захист прав та інтересів її народу [11, с. 68].

Погоджуючись лише з тезою про еволюцію поняття судової системи, О.З. Хотинська-Нор не під-

тримує цю точку зору, аргументуючи це наступним. По-перше, ідея відмови від використання словосполучення «судова система» неприйнятна, адже вчені та законодавець, на її думку, повинні оперувати з термінами, які стали загальнозживаними в теорії та практиці, а також враховувати спеціальне значення тих чи інших слів. По-друге, термін «судоустрій» визначається також різними авторами по-різному, а отже, не має сталого характеру. Тому проаналізувати еволюцію поняття «судова система» в «судоустрій», а отже, аргументувати відповідні висновки, неможливо.

Найбільш прийнятним визначенням судової системи, на нашу думку, є визначення, надане О.З. Хотинською-Нор. Вона пропонує вживати цей термін у вузькому та широкому значенні. У вузькому значенні судова система це не система судів із притаманними їй зв'язками та властивостями, а система судових органів. Вона підтверджує дану позицію наступним. Якщо підійти до визначення судових органів як таких, що здійснюють судову функцію держави, то цілком очевидно, що такі органи, як Вища рада юстиції, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Державна судова адміністрація України, Національна школа суддів України, реалізуючи повноваження щодо забезпечення (кадрового, організаційного, фінансового тощо) функціонування судів, є невід'ємними складниками єдиної системи, оскільки від них залежить здійснення судами їх виключного повноваження, тобто правосуддя. У широкому розумінні судова система – це цілісний комплекс правових інституцій, в яких дістає прояв судова влада, та їх зв'язків. За такого підходу її елементами є принципи організації судової системи, суддівський корпус, судове самоврядування, судове право, прокуратура та адвокатура. Водночас О.З. Хотинська-Нор зазначає, що віднесення останніх до судової системи має дискусійний характер [12, с. 9].

На нашу думку, віднесення адвокатури та прокуратури до судової системи є неможливим, незважаючи на те, що завдяки їх взаємозв'язку відбувається забезпечення принципу змагальності у судовому процесі. Оскільки, по-перше, кожен із цих інститутів має свою правову природу: прокуратура є державним правоохоронним органом, а адвокатура – недержавним самоврядним інститутом. По-друге, окрім участі у судовому процесі, ці два інститути наділені й іншими повноваженнями, які жодним чином не стосуються судової влади. Тож, можна стверджувати, що адвокатура та прокуратура є лише суміжними правовими інститутами, які у своєму взаємозв'язку, здійснюють функції обвинувачення та захисту, забезпечують реалізацію судової влади.

Із наведеного випливає, що запорукою успішного проведення судової реформи є її комплекс-

сність. Тобто реформування має відбуватись як у судовій системі, так і в судочинстві та суміжних правових інститутах.

На системності заходів із реформування наголошує також Л.М. Москвич. Адже саме системність має забезпечити очікуваний ефект від судової реформи. Вона виокремлює чотири основні напрями для вдосконалення національної судової системи: а) узгодження оптимальної для України моделі судоустрою; б) удосконалення діючої судової процедури; в) оптимізація кадрової політики судової влади; г) вирішення низки проблем щодо управління в судовій системі. Щодо моделі судоустрою, то Л.М. Москвич стверджує, що всі недосконалості, які виникли на практиці, можна усунути шляхом змін у процесуальному та матеріальному законі, без ініціації масштабних реконструкцій судової системи (тут мається на увазі ліквідація вищих спеціалізованих судів та об'єднання загальних і господарських судів). Стосовно напрямів удосконалення судової процедури, то серед пріоритетних заходів з удосконалення судових процедур на перший план виходять дві основні проблеми – висока вартість судового процесу і тривалі строки. Тому оптимізація судової процедури має орієнтуватися на ці два складники. Найбільшою проблемою сучасної судової системи дослідниця вважає низький рівень соціальної поваги до судді. Отже, основними напрямами вдосконалення професійної якості суддівського корпусу має бути: а) вироблення Стандартів відповідності суддівській професії; б) оптимізація процедури добору кандидатів на посади суддів; в) ефективний механізм контролю за їх профпридатністю. Удосконалення механізму судового управління може відбуватися двома шляхами: 1) в цій системі можуть функціонувати декілька «структурних підрозділів», між якими буде розподілена компетенція щодо управління ресурсами з єдиним органом системи судового управління (ним може бути Рада суддів України та підпорядковані їй ради суддів спеціалізованих юрисдикцій); 2) створення у структурі Верховного Суду України окремого підрозділу, на який покладатимуться виключно повноваження з судового управління [13, с. 234].

В.Д. Бринцев зазначає, що належне проведення судової реформи можливе лише шляхом суттєвих змін норм Конституції України, у якій необхідно закріпити, що: а) виключення із судової юрисдикції можуть встановлюватися лише нормами Основного Закону; б) народ повинен мати право брати участь у здійсненні правосуддя у формі народних (дільничних) суддів, які обираються громадянами строком на п'ять років без обмеження кількості термінів обрання; в) судову систему повинні складати Верховний Суд України, касаційні суди, обласні (апеляційні) суди, окружні,

місцеві суди та дільничні (народні) суди; г) судовий контроль покладається на слідчих суддів, які діють у місцевих судах; г) Конституційний Суд України трансформується у конституційну палату Верховного Суду України; д) організаційне забезпечення діяльності усіх судів здійснюється Департаментом Верховного Суду України тощо [14, с. 182].

Успіху судової реформи, на думку М.І. Хавринюка, заважають такі проблеми: 1) відсутність необхідної статистичної бази для правильного прогнозування та неврахування наявних статистичних даних; 2) неможливість знайти консенсус у погляді на питання подальшого реформування судової влади України; 3) дублювання і не розмежування повноважень між вищими судовими органами та 4) надзвичайно велика кількість програм, що не породжують якісних змін [15, с. 184].

О.З. Хотинська-Нор зазначає, що суб'єктивне бачення рівня передбачуваності розвитку судової реформи під впливом зовнішнього середовища, внутрішніх зв'язків системи, з урахуванням можливостей бюджетного забезпечення процесу реформування, в основі якого – аналіз об'єктивних чинників, є визначальним при формуванні стратегії судової реформи [16, с. 151].

Оскільки Україна прагне до повноцінного членства в Європейському Союзі, потрібно максимально наблизити національне судочинство до європейського. Як вважає М. Кравчук, утілення практики Європейського суду з прав людини дасть змогу посилити вже сформований механізм захисту прав та охоронюваних законом інтересів європейськими стандартами. Визнання практики Європейського суду з прав людини джерелом права є невідворотним процесом адаптації національного законодавства України до законодавства Європейського Союзу у вигляді видання законодавчих нормативних актів, які ґрунтувалися б на відповідних нормах права Європейського Союзу [17, с. 25].

Література

1. Бринцев В.Д. Судебная власть (Правосудие): Пути реформирования в Украине. Х.: Ксилон, 1998. 186 с.
2. Маляренко В.Т. Коментар до Закону «Про судоустрій України». К.: Юрінком Інтер, 2003. 464 с.
3. Шевцов В.С. Право и судебная власть в Российской Федерации. М.: Профобразование, 2003. 344 с.
4. Скомороха В.С. Окремі питання поділу влади, визначення державної та судової влади, незалежності судової влади. Вісник Конституційного Суду України. 2000. № 1. С. 52–67.
5. Прилуцький С.В. Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава): монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В.Н. Корецького, 2012. 317 с.
6. Мурашин Г.О. До питання реформування судової влади. Правова держава. Вип. 7. К., 1997. С. 68–75.

7. Дмитриев Ю.Л., Черемных Г.Г. Судебная власть в механизме разделения властей и защите прав и свобод человека. Государство и право. 1997. № 8. С. 44–50.

8. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні: Постанова Верховної Ради України від 28.04.1992 № 2296-ХІІ База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2296-12> (дата звернення 18.01.2018).

9. Гуценко К.Ф., Ковалев М.А. Правоохранительные органы. М.: БЕКД, 1995. 320 с.

10. Гриценко І.С., Погорецький М.А. Судова влада в Україні: до визначення поняття. Право і суспільство. 2012. № 1. С. 23–27.

11. Фоміна М.А. До питання розмежування понять «судова система» та «судоустрій». Часопис Київ. ун-ту права. 2013. № 1. С. 67–69.

12. Хотинська-Нор О.З. До питання тлумачення поняття «судова система». Судова апеляція. 2014. № 3 (36). С. 6–11.

13. Москвич Л.М. Щодо системності заходів судової реформи. Право України. 2014. № 11. С. 233–242.

14. Бринцев В.Д. Зміни конституційних засад судової влади – безумовна передумова завершального етапу судової реформи. Реформування судових і правоохоронних органів України: проблеми та перспективи: матеріали наук. Х.: Одісей, 2010. С. 180–183.

15. Хавронюк М.І. Реформа судової та правоохоронної системи: ключові проблеми. Реформування судових і правоохоронних органів України: проблеми та перспективи: матеріали наук. конференції. Х.: Одісей, 2010. С. 183–187.

16. Хотинська-Нор О.З. Стратегія і тактика судової реформи: окремі методологічні аспекти. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2015. № 35. С. 147–152.

17. Кравчук М.В. Природа рішень Європейського суду з прав людини. «Проблеми гармонізації національного і міжнародного законодавства: досягнення і перспективи»: збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної конференції «Актуальна юриспруденція». Тези наукових доповідей. 2015. С. 23–29.

Анотація

Лісна І. С. Загальнотеоретичний підхід до визначення понять «судова влада» та «судова система». – Стаття.

За роки незалежності судова система України піддавалася реформуванню неодноразово. Однак поставлені перед нею цілі до кінця так і не були реалізовані. Для успішного проведення судової реформи простежується одна закономірність – реформування судової системи має відбуватися комплексно, а саме: реформування самої судової системи, судоустрою та інших пов'язаних правових інститутів.

Ключові слова: судова влада, судова система, судоустрій, судовий корпус, правосуддя.

Аннотация

Лисная И. С. Общетеоретический подход к определению понятий «судебная власть» и «судебная система». – Статья.

За годы независимости судебная система Украины подвергалась реформированию неоднократно. Однако поставленные перед ней цели до конца так и не были реализованы. Для успешного проведения судебной реформы прослеживается одна закономерность – реформирование судебной системы должно происходить комплексно, а именно: реформирование самой судебной системы, судоустройства и других связанных правовых институтов.

Ключевые слова: судебная власть, судебная система, судоустройство, судебный корпус, правосудие.

Summary

Lisna I. S. The general theoretical approach to the definition of the concept of «judicial authority» and «judicial system». – Article.

During the years of independence, the judicial system of Ukraine has been reformed repeatedly. However, the objectives set before it has never been implemented. For a successful judicial reform, one pattern can be traced: reform of the judicial system should take place in a comprehensive manner: reforming the judicial system itself and other related legal institutions.

Key words: judicial authority, judicial system, judicial administration, judicial corps, justice.